

ընելով՝ որ ըստ մեզ աներկույց է՝ թէ Յոնի-
պոստոսի՝ Հեղինանին եղևկէն օգտուած ըլլայ։¹

Ե Զ. Ե. Կ

ՅԱՆԱՆԱՆԱՆՈՒՄ

Ի 63¹⁵

Ի Է 25²

Չնչ չար բան զո՞ք կոյ-
ցէ, եւ ի նման թերեւակէ։
Ի Է Ինչ եւ ի սողունո՞ւ
իրաց ինչ ի պետ. որդեւ
յոսկեց, աւել, զթերեակէն։

Ի 68²

Ի Է 89¹

Այնպիսի ինչ չար ի գա-
ղանկին բնութեամբ ոչ
գոյր... այլ յետ յանցա-
նելոյ մարդոցն զՍտուծոյ
պատու իրանաւն՝ առաւ
նմա զարհիւ ինքուցիցէր, առ
ի Հայկապատանոյ Հոյգեղ-
նին որ ի Հոյգեղ եղև. եւ
ի Հոյգ գաղանկոյ էր։ Եւ
առանցն շինաստանն անու-
թեան գաղանկայ մարդոյ՝
այժման Համբարում եւ ըն-
տելութեան վկայէ։ Չի
անց զգոյցն կորուսն անու-
ցանէ, եւ իբրեւ զանս կո-
րելու՝ առ ընտելութեան
ինչ անէն անկանին։ Եւ
մուսն գաղութու կորին
սնուցեալ՝ ամէ ի Համբար
եւ ի բնին, մինչեւ պա-
տել զանուցանեան։ Եւ
կիթ այլ որ ի նա հույզ
զայցէ, չմուսնայն զբարս
գաղանկութեան ի վերայ
յարձակի. եւ նորա սառ-
տեալ գաղանկն իբր շան՝
ցածուցանէ յանաստ գա-
ղանկութեան։ Եւ այլ
զարդոյ թո՞ժին անուցեալ
կոչար իս ուսուցանէ, եւ
նմանեցուցեալ բարոյց
մարդկան՝ զգաղանկարդին
ցածուցանէ։

Սակայն Արիստիդեսայ յիշեալ մասին նոյնու-
թիւնը ու մանաւանդ էլ 19 տող 8 էն սկսեալ
կեզած մեծամեծ փոխառութիւնք եւ փոխառու-
թիւննցս եղանակը կու տան բանասիր կասկած
մը՝ նաեւ Էդելկայ գրող սկզբան այս մասերու աւ-
րողնացուցիչ աղբեր մը գոյութեան։

(Հարգանքներով)

Հ. Գ. Յ.

1 Յոնիպոստոսի՝ զիբը տակաւին գաղանկը մին է
որ չէ լուծուած։ Ֆելթթեր զայն Ս. Մեքրուպայ գործ կը
Համարի (Nirehl's Lehrbuch d. Patologie u. Patristik,
III, Mainz, 1885, էջ 219)։ Թէեւ Neumann (Versuch einer
Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836, էջ 15)
եւ արեւ անպա J. M. Schmid (Leben und Lehren des
bl. Ar. des Erleuchteten, Regensburg, 1872, Գաղապարհ,
էջ 8) կը հաստատեն թէ Յամիպոստոսի յոնուրեւ
բնակիցը փարսի ազգային մասնագործարանի գանդի,
սակարդ որպէս մինչ եւ Հայկական de Montfauconի խոսքը
(St. J. Chrysostomi Opera omnia. Parisiis, 1735, XII, էջ
82) անու. c.) արեւ Կոյս կը յիշու. Կոյսան զարհիւ
ընտանի Համար է, ինչպէս յայտնի է (Անդ) Էան. ճնն.
Արքեի Յամիպոստոսի անի կեանք՝ քոյսը Ե. գորտ
կեանք եւրթ ժամանակաց կը վերաբերին։

Ջ Ե Ն Ո Ր Գ Լ Ը Կ

ՋԱՆԱՆԱՆԱՆՈՒՄ

(Հարգանքներով Եւ Գրելով)

]] Ինչպէս. քաղաքական հոգեւորական պարտաւորու-
հաւատ տեղեկութիւններին, նաեւ դիտմանը, յան-
գէտս ձեւանալով սոցա մասին — Ջենիբը նկարա-
գրելով Հաշակաւոր Աշտիշարքը՝ բնաւ չէ յիշուած
ոչ Աւաշարիին կամ Հերաքիին, ոչ Անաշարիին եւ
ոչ Ատողանի կամ Ափրոդիտին։ Դորա փոխարեն նա
այսպիսի առասպել է պատմում։ Աշտիշարքու
կային իւրեք, որոց պաշտօններն էր — քաղաքի
«սեւր» էին եւ դիտար էր գաղաքատնտեսութեւ,
զից յեւ-
զով ի Հէրաքի էին։ Բանդի եւ Կոյսին, որ յայս
տեղով էին պատմաւն այն է. — Կերտ եղբայր՝
Գիսանէ եւ Գեմար Հոյգի ինչպէսներ՝ փախընդ
իրենց Գիմարքէ աղբարդից, ապաւանն են գիտում
Հայաստան՝ մեր Աղաքաշահի մօտ։ Սա պարզ եւտու
է նոցա Տարոն գաւառը՝ ուր նոցա քաղաք են շի-
նում՝ եւ կուլում Ակար։ Տաւանաշինդ պարի
անցնելուց յետոյ Աղաքաշահը նպանել է Կարտ
(չէ յայտնի ինչու) Կերտ եղբայրներին, եւ ինչպէս
թիւնը յիշուած է նոցա երեք որդւոյ — Կուս-
տին, Մեղիստին եւ Հաւանին։ Սոցանից իւրա-
քանիւրքը նախ իւր անուանը աւան շինելով (Կու-
ստա, Մեղար, Հաւանա), — այնուհետեւ «Հա-
վաստա» քաղաքէ լքան վերայ ընդհանուր ոյժե-
րով պատասխանեալ են Կաղաքում, եւ այնտեղ
եւս կերտ պղծեցին կառաքել են հաստատում
մէկը յանուն Գիսան եւ աջ եւ միւսը՝ յանուն
Գեմար եւ Կուստայ, ու իրենց ազգին յանձնում նոցա
սպասարարութիւնը։ «Գիսան» անուանում է
Ջենիբը, զի գիսանոր էր Կուսան այնորիկ նորա
պաշտօնագրէն գէտը էին թողեալ. զոր հրամայեալ
իշխանն (՝) կորել։ Չի ազգն այն յորժամ ի քրիս-
տոս դարձան, չէին կատարեալ ի հաւատուն եւ
զՏայրենի օրէնսն շինելին յայտնի անել, այլ իս-
բութեանը զայս հարեցան. Եւ միայն թողել
ի իշխան մանկանցն, զի քայն տեսեալ՝ ինչեպէս
զպատմութեան պղծութեան իւրեանց։

Սակայն որքան արժանահաւատ է Ջենիբի
պատմածը, նախ՝ Երգիւն զաղականութեան
մասին Աղաքաշահի օրով — ոչինչ յայտնի չէ. ոչ
որ այդ մասին ոչինչ չէ յիշում։ Եւս միայն թողել
է թիւնէն ինչ ինչութիւն, որ Ջենիբը՝ Էլանոր
քրմերի եւ Եւստի- թմաւորներին զոյգը քաղաք
է Բուզանդի հաղորդած հետաքրքրական ազգային
սովորոյթի նկարագրից։ — «Բոս մանկութեան
օրինի, բոս ինչեպէս Հայոց ստում է արժանահաւատ
պատմագրէն, օրին էր գլխաւ ժամեղուոյն (գեր-
ծել), այնպէս ի ժամանակին (Գի գարուն)՝ գեր-
ծեալ էր զգլխաւ ժամանին Արտաւազայ (Մամի-
կոյս) եւ ցոյսուն (մահ) էր թողեալ եւ գէտ ար-
մակեալ։» — Այս ընդհանուր ազգային սովորու-
թիւնը մասնաւոր է Ջենիբը քրմական գաղի
վերաբերմամբ, եւ բոս քննց քաղաքականութեան տուե-
կանին թերեւս մասամբ հիմն անեցնել իրեն՝ բոս

¹ Ջենիբ, էջ 86.

² Բոստան, Գ. Կ. Ե. Գ. Լ. Ը. Կ.

կրօնիչ Լայոյն, ասացուածք, որ այնու ամենայնեւ ոչինչ հնդկականի հետք կամ անհարկութիւն չունի, երբորդ՝ Գիւնակ եւ Գիւնօր հնդկի անուններ չեն: Ի զուր Եգպտիսն, Lassen, Ritter — լուսազոյն հետազոտութեան արժանի ջանքերով — անմեղեղում են գոյաց հնդկականի Kriṣṇa-ի եւ նորա եղբայր Habadar կամ Balarami: Ըստ նուազը՝ գոյանից մէջը հայ գէւ, զիսան (գիւտաւոր) են միտք՝ յոյն Գիւնօր բառերի հետ պէտք է ընդդրուի ինչն սենեկայն:

Երբորդ՝ Գիւնակ եւ Գիւնօր թէ բերել անձանց եւ թէ կուգրերի կամ՝ աստուածների անուններ՝ բոլորովին անմասնով են ճարտասանի միւս գաւառներում, որպէս եւ բոլոր մեր պատմիչներին մինչեւ ժ. Գարոյ Լեւոնաբերդական եւ զիսակ, որ ձգին իսկ Եգպտիս Մամիկոնեանը, Կ. որ ոչ տես հիմն՝ հնդկականի եւ նմանաբան Զենոքի գրութիւն, աւագին քանակութեամբ եւր առաջ բերած յատուկ անունների մէջ ընտել չեն յիշում Գիւնակին եւ Գիւնօրին:

Չորրորդ՝ հեթանոս Լայոնի ամենուհաշու կաւար եւ սիրելի ազգային սրբառեղում՝ Աշտիշատակ, Անահատ, Աշտիշտի եւ Անտիշտի անհնա-նում, ինչ գործ անին Էնօֆիլիպ իրենց անբար աստուածներով՝ Լայոնիստեանով պղծմանով, որպէս եւ գրայի կապաղովիկայում, Պոնտոսում նաեւ Արտառնում, զարեղով հաստատուած եւ բոլորովին ազգային դարձած, հայացած եր իջանական կամ Պարսկական պաշտամունքը, որի գոյութիւնը յիշեալ երկրներում վկայում են միաբերան թէ սոհճային եւ թէ արար պատմիչները: Այդ պարբերեալում եւ նաեւ հայ Պանդէտի ներկայացուցիչ Արամազդի, Անահատ, Աշտիշտի անուններից, որոնք խկապեւ Զանգիլի կամ Աւետարանի կրօնքի Ahramazda, Anahita եւ Veretragna աստուածներն են:

Արեւմտեւ Զենոք եւ ոչ մի խոսքով չեն յիշում, ինչ եր այդ կուգրերի պաշտամունքը, ինչով եր նա արբերվում հեթանոսական միւս հաւատքներից. — «պայշան պղծութեան եւ այլ աղայիս անորդ խոսքի բնաւ դարպար չեն ապիւն Գիւնակ եւ Գիւնօր կաւարների պաշտամունքի մասին:

Թ. Գիւնում եւ կանգ առնել յոգուի ձեռնները բունագոտ աստուածանութեան վերայ՝ գործ առնուած են բուրներին, լեռներին, աստների կուռումներին, — մի եղանակ, որ սկզբել առնելով Պատմահ հորից՝ ի շարք գործ դնելու շարք գործ է ածուած Զենոքի՝ որպէս եւ Եգպտ. Մամիկոնեանի գրութեան ներքին, իշխող դիտելու եւ իստիլ՝ վարձանայի որով եւ տիշտ նշանակելու մասին, որոնք իրենց արտակարգ հշտողութեամբ արեւն տեղիք են ապիւն կանակի:

Գալով մնացեալ յօդուածներին, Զենոքի պատմութեան այդ մասը — §§ 17—28, էջ 25—49 — երեք հատուածի կարելի եր վերածել:

Ա. — §§ 17, 18, 19, 20 — քրմերի ընդգիծողութիւնն եւ լուսաւորչին եւ նախադարձներին, որ վերջանում է նոյա պարտութեամբ, կուգրերի կործանուելով եւ յաղթութեան Ս. Զարեղ կանգնելով լուսաւորչի ձեռքով (էջ 25—31): — Այս հատուածի վերաբերմամբ արդէն բաւական խոսեցանք վերջ՝ Գիւնակի եւ Գիւնօրի առթիւ:

Բ. — §§ 21, 22, 23, 24, 25 — Ս. Կաւարպետի նշխարքը իննամիսեան տեղում գնէին եւ այնտեղ եկեղեցի եւ ձուլ շինել, որ այնքան շահագրգիռ եւ Զենոքի համար՝ գուցէ նոյն իսկ նորա Պատմութեան լոյս տեսնելու գլխաւոր շարժառիթը լինելով (էջ 31—39):

Գ. — §§ 26, 27 եւ 28 — պարունակում է՝ ըստ երեւութեան պատահական, բայց՝ սրբէն եւ առաջին հատուածի՝ պատմութեան գլխաւոր առարկայի հետ ներքին կապով միացած — Տրդատի պատերազմների նկարագրը հիւսիսային թաղաւոր՝ Գագախտի հետ՝ միաց արքայի պատմութեամբ — Գրիգորի եւ Տրդատի Լուսինի վերադառնալիս (էջ 40—49):

Ա. եւ Բ. հատուածները կապմէ Եւ հնդկական ընդհանրապէս Արամիսեղեղի ազդեցութեամբ, տեղ տեղ, ինչպէս ցոյց է առւած, կամայականայ կրկնելով պատմութի խոսքերը, զարժուածները նաեւ ամբողջ նախադասութիւնները, եւ մեծ մասամբ արքան անմասնով անձին եւ անուններ ներմուծելով՝ իր նպատակը առաջ ասնելու դիմումով: Իննամիսեան ձուլի մասին աւելի մանրամասն կը խօսիք ստորեւ:

Իսկ Գ. Բ. ոչ այլ ինչ է՝ թէ ոչ անհմուտ արտեսապետութեամբ հնարած անհետաքրքիր պարագաներ Լայոնի եւ հիւսիսականայ պատերազմներին, որոնց վերջը սրբակրում է Տրդատի քաղութեամբ ձուլանալից Գագախտի հայկի վերայ, — մութաշարժող նկարագիր չորեքնացու. Պատմութեանց, որ եւ ինքը Պատմահայրը, բաւ կարգին, փոխ եւ տակ Թովնապոսից, ինչպէս արդէն վերջ յիշեցինք:

Առաջին եւ վերջին հատուածը խկապեւ բողոքաբանութեան եւ յուշեղածի տեղ են ծառայում երկրորդ եւ զիսակը հատուածին: Զենոք, — որ այնքան հետաքրքրուած է իննամիսեան վանքի շահեղով, որին եւ ինքը վանահայր է եղած՝ իւր առեղով, — լուսաւորչի եւ Տրդատի հանդիմանող այցելութեամբ եւ արհեստագի պատերազմներով ձգտում է արագորոշել այն տեղերը՝ Ս. Դարապետի եկեղեցին եւ ձուլը ոչ միայն առաջին Լայոնի արքայի ներկայացնելով, այլ եւ այն վանքի աստիճանով միշտ զգուշացնելու առաւել: ապահովել շահեղով (ընդ ամէրդ աւելի քան 25 հազար ծուխ կամ երգանակ) իրեն նայն իսկ լուսաւորչի եւ Տրդատից հաստատուած:

Ահաւորի Զենոքի Պատմութեան գլխաւոր շարժառիթը եւ նպատակը, որ՝ պէտք է ասած, անսովոր չէ ոչ միայն մեր, այլ եւ ընդհանուր եկեղեցական միջնադարեան վանքային քրտնապետութեան. այն է՝ վանքապատեան կարուածները որեւէ

1 Եւ Ritter's Erdkunde, X. Theil. III. Buch, West-Asien, p. 337: «այնպէս եւթ Օսթրա բառն ասու-
արես, 1864. c. 37, 29, 30, 36, 45.
2 Եւ էջ 28, 30, 35, 36, 37, 44, 45, 48—49.

1 Եւ 12 անասնիկ զորքի միայն 6000 Զենոք հաշուում է մոտ 10.000 հնդկական եւ հետեւի զորք: (Զեն-
ոքի, էջ 37.)

Այս թուղթը երկար ամառապարհորդում է մինչև բոլոր պատկերներին Համելյան թովածա-
թարները դնում են Ռուհու ե. հետևաբար այնուհետև
եքրաստեմ, ուր տեղեկանում են, որ եղևուզաբար
Հմախճան Հուսում են գտնելը: “Եւ իբրեւ նորաք ի
ձևում գնացին, եղևուզաբ ի Միջնաշուռ Ստորոց
գնացեալ լուռ թաքսանաւենա ժբ. մարգարէնց: (sic) Իսկ Բեկադը, Անաստաս ե. Գայիկոս եղևու-
զաբոս նպիտակապէս իբրեւ տեսին զեղևուզին, յոյժ
ուռաւն եղին եւ ինդացին. քանզի նորա Հայաստան
կոչի շրջին գինի” (Պէղականություն, ա Ստրա փոխովով
նամակ են գրում նոյն խոսքովը Տիմոնեւոսին, որ
պիտեմնա էր, եւ իբրեք դնում են Միջնաշուռը՝
եղևուզարին գտնելու: Եղևուզարին այստեղ չպատ-
անհնով՝ վերագրանում են երուսաղէմ, ուր
նորայնոր մէջը Գայիկոս, տեղւոյն Տայրապետն մաս
Հուսում պատահաւով եղևուզադէմի Տայրապետ ե
ընդառնում “Իսկ եղևուզաք եկեալ, ի խնայարարճին
Տնայնդեպետ. Ս. Գրիգորի եւ Տրդատեւ ե ինը-
գաղեալ յոյժ դարեաւ զգին նորայ մինչեւ ի Հուսմ
քաղաք: Եւ սուր կայեալ թաղու առաքելոս ապա
կարգեալ (”) ի նշխար Ս. Առաքելով մաս ինչ,
զանգով յնաւ Անգրէլ առաքելոյն եւ Ղա-կոստոս առե-
պարտեալ (”) (ԻԷ 14): Առնելով իրենց հետ այս
թուղթը՝ մեծաւ ինդուլիտեմբ գաւառում են իրենց
աշխարհը, եւ Տրդատ անցնում գնում եւ “Այլա-
րաբանան քաղաքը” — “Իսկ Ս. Գրիգոր մնալ
ժամանակս ինչ ի Տարսի՝ ընդ իր ունելով գնխարս
Ս. Առաքելոյնց, դարարեալ աւուրը, քանա ե հինգ
վ. լուս Գրչի-յ (sic): Սինանայան տեղին Գրիսու-
նեալ կուրցի, ի կայեան նշխարաց Ս. Կարապետ
կուրցի . . . » Այսպիսի Ս. Գրիգորի մանկելով եկե-
-

դեցին, ասարածում է իւր ձեռքերը Ս. Առաքելոց նշխարներին առաջ եւ ասքթում Առածուն, որ պատանաւոր տեղ զոյց տայ ամփոփելու գոցաւ Աղօթքից յետոյ երեսուկ է հրեշտակը եւ առաւ, որ նա գայ Յաւարտ լերան ստորոտը, «ուր եւ հաճեկ ցաւ. Տեր պանկիւր արդոյց, Ս. Մանուկ Լուսաւորիչ շնորհաւ է վայարած եւ ամփոփում Ս. Առաքելոց նշխարները: — «Եւ կարգեալ անդ զպաշտօնեայն եկեղեցւոյն արտ երկուստեան եւ եւ զանգեկ զայն եղիտարորտ եւ անուանեցին զնա Եղիտարօւմ՝ Վ. Կ. (էջ 16):»

Այդ միջոցները վերադիշալ Բեկտորին Կ. Անատոսիոս Բիւզանդիոնում Յարօնի Աշտիշտից պատշած մի քանի անձինք «տայն զոյց զառաջն պատերազմն» մինչ էպոյր Ս. Գրիգորի Ե Յարմ, եւ թէ զկարգ դարձան նոցա բնորդն՝ քուրմն՝ որ ի անդնն Գիսանեայ, Նոյնադեւ եւ զերկրորդ զգաւ տերազմն, որ եղեւ ընդ Տրդատ եւ ընդ Իշխանն Հիւսիսայն, Կ. Այս լեռնով՝ Բեկտոր, Անատոս եւ Աբիւղաւ եւ Մարեղիտո կրօնաւորները շատ դարձեցան եւ քրեցին թուղթ Ս. Գրիգորին: Դ. Թաւգն. (էջ 16—17): Յիշեալ կրօնաւորները հաղորդում են Լուսաւորիչին, որ նորա թուղթը (անշուշտ այն՝ որ նա անդիւն էր եղեալ զարին եւ Տիմոթէասին) կարգացին իրենք Հռոմ՝ քաղաքում, բայց չկարողացան գալ Հայոց երկիրը Եղիտարին պատճառով, որ ըլլում էր Միջնագետքում, եւ ասոց Երեսուցէի մարտն ունենալով՝ զանցին այնտեղ՝ Աստի իրենք Բիւզանդիոն եւ զանգեւում, իսկ Տիմոթէասը՝ Եգիպտոս՝ սրին տպուկ սեղանով, շարունակում են մնալ Գիւզանդիոն: «Այդ մէջ վասն այդր գնաղապիւր գալ (ի Հայոց) աւաւայնում եւ կրօնաւորներն, զի երկիրը հետի է եւ մէք անդաւր ի նուազ կենացս եւ ի պանդխտութենէ . . .» Այստեղ եւս, որպէս եւ նախկինաց երեք թղթերում, առաւել է գալիս արքանալ Իննուհինգ Վաթ. «այս արդ ապաւեմ գրեց ի ասարածն են իրենց թուղթը կրօնաւորները, երջանիկ մշակել Առածոյն, զի հրամայեցեա միում ի պարտօնէիցը քոյ՝ մեզ գրով աւաւրել զդաշտարուցիւն ձերում ճանապարհորդութեան եւ զգալն յերկիրը Հայոց եւ զաւաւրն գործերազմն քի ի բնաց անդ, եւ զերկրորդ դաշն ի Հաւանյ եւ զայն պատերազմն՝ որ ի հիւսիսեկանաց անտի ժաւնէրացն զքի Գիսան զաւաւրելու, եւ երբ Երեսուցէ իսկ իսկ գաղաւթեայ խոջուր էս ան Հ. Կ. Եւ զլուսաւորիչ եւ զլիւսանն սեր եւ թողեալ . . . եւ կամ զհնչե եղեւ Եղիտան աշակերտ նոցաւ եւ կամ ընդ Եղիտան Եւ Չէնթի: Օայս աւանայն ստաւեղե զերթիւր քա մեզ ապաւեմ, զի յերթեմն մեր աս Տիմոթէաս եպիսկոպոս՝ մարթաւ ցուր տեղեկացուցանել քնաս գրով:»

Այս միջոցին ինդիւրն ի, որով գիտիւ էր Ս. Գրիգորին Ղեւնդիոս Հայրապետը (Բ. Թուղթ) եւ որը իսկապէս ծրագրի է Չենթի պատմութեան: Պատճառն է Չենթի ցոյցը զոգտնել զպատմութեան. (էջ 19): Չենթի հաղորդում է Աստի եպիսկոպոսներին, թէ Ս. Գրիգոր հրամայեց իրեն գրել իրենց խնդրած հարցերը մասին: «Եւ դուք, զառնում եւ նոցա Չենթի, մի ինչ աղարտեք զապաւ պատմութիւնս կամ իմէ Աթմութեան»

չայդ ոչ յիշ. զի եւ յառաջին իրենք տն զնա: Եւ որ զժողովարդոց ժամանակն զգրեցի, վասն զի Ս. Գրիգոր ոչ հրամայեց ոչ այլ ինչ աւելի գրել քան զհայրապետն ձեր. մանաւոր պատկառ հաւմարեցաւ զարշականի եւ զքաւ թոքաւորաց ինչ իշուալ տան Հայոց եւ ձեզ պատճեն պատահանաց գրել, զոր ինքն անուանեց Ս. Գրիգոր զայս պատաճեն՝ Աստից Պատմութեան:»

Ի հաղորդում հաղորդում շատ հանգամանքս ներք անտաղութիւնը ակնբերւ լինելով՝ եւ կանգնաւ միայն մի քանի եւ զլուսաւոր ինդիւրները վերայ, որոնց պարզելը անհրաժեշտ է:

1. Իննականեան կամ Գալկայ վանքը, որի հետ տեղս կապուած է նաեւ Չենթի Գլխի խորհրդը:
2. Լուսաւորիչի ձեռքով Հռոմից Աղօթքի եւ Ղուկասու առաքելոց նշխարները Հայաստան բերելը եւ Եղիտարոս վանք հիմնելը: Ո՞վ էր Եղիտարոս եւ իւր ընկերը Տիմոթէասը:
3. Մի շարք Աստի կրօնաւորներ եւ նոցա անյազ ցանկութիւնը Հայաստանում կատարուած անցքերի մասին մանրամասն տեղեկութիւն ունենալու:

4. Որքան ուսուցիչ է Չենթի Աւաւրելուն:
1. Լուսաւորիչն դիտելու է, որ Տարօնի Աշտիշտում՝ Դ. Կարսում, զեւ Լուսաւորիչ քով, ոչ պակաս քան Երեսուցէի տեղանքն սրբալոյսերը կային Բիւզանդիոն ասելով, որ հաստատուում է միւս մասեղանիքներէն եւս, — Կարս էին: Լ. Ա. «Մէջ աւաւրելու մայր ինչեղեցեալ Հայոց, որ եր յերկրին Տարօնում, ուր նշանքն եղելը կարճեղեցեալ քաղցր մեհնիցն յայնժամ վաղ եւս աւաւրելու քահանայապետան Գրիգորին:» կամ — «Մեծ եւ նախաւաշին եկեղեցին ի մայր եկեղեցեացն ամենայն Հայաստանաց (ի Տարօն):»

Այս նոյն եկեղեցին է՝ որի զպաւթիւնը հաստատում է Աթմութեան՝ «Մ. Երրորդ ակթիւն, անուանելով նորան՝ Եւ թը Գրիգոր» անդ (ի տեղի Գիւնիցն որ Աշտիշտ Տարօնի) զհիմուն եկեղեցին, եւ ուղղեաց սեղան փառաց Երիտաւոր: Չի շօս անդ ճարտ սկիզբն շինելու եկեղեցեաց եւ ուղղել սեղան յանուն Ս. Երրորդ ակթիւն եւ կազմել աւաւան մկրտութեան:»

Բ. Պապական ի ներքոյ քան զնա՝ (Դուռալին եկեղեցին ի մայր եկեղեցեացն ամենայն Հայաստանեայն) — շարունակում է անմիջապէս Քաղաքն, որքանն ոչ հետի նորայնից՝ էր — «Սարգիսեան Յովնան:» որ աւելի տեղ նոյն պատմութեան մեծ մարդարեւան ճարտաւ Յովնանն:» Եւ անուանում, «մեծ մարդարեւանից Յովնանն:» որ նախ շինեալ Ժուռն աղօթից եւ ինդրուածոյ ի հանգիստ սրբոյն,» Եւ կամ — «Հայրաւոր սրբոյ վայելից (Յովնանեայն եւ Աթմանայնիս):»

Աղաւթանգեղ դարձեալ հաստատում է Բուզանդիոն աւաւագար. նա պատմում է, որ Լուսաւոր

1. Դուռալին, էջ 7 (սպ. Կ. Կենտրոն, 1832):
2. Աթմ. էջ 36 (նոյնպէս էջ 48, 74, 214):
3. Աթմութեան, էջ 610:
4. Դուռալին, էջ 6:
5. Աթմ. էջ 9:
6. Աթմ. էջ 24:
7. Աթմ. էջ 114:

Թանգեղին։ Այդ ծանօթութիւնը՝ իբրեւ բանա-
բարութիւն, մենք տրդէն ցոյց տուինք վերը՝ հա-
մեմատութիւնների շարքում։

Եւստ պիտոյի կ'ընդգծուի պէտք է հասկանալ
հեղինակի տառերը. — եւ որ վերագաւառաց ժամա-
նակի զգրեցի, վասն զի Ս. Գրիգոր ոչ հրամայեաց
այլ ինչ տեղի գրել քան զհայցուածն ձեռք մա-
նաւանդ. զի պատշաճ համարեցաւ զգրաւորէն եւ
զքաղ թագաւորացն գիր իտալա Քաւն Հայոց եւ
մեզ պատմէն պատմականայ գրել, զոր ինքն տ-
նուանեաց . . . Ասորոց Պատմութիւն, — Հարկ
կոր արգեւք աւարելու՝ թէ «վերագաւառաց ժա-
մանակի զգրեցի», ո՞վ էր հեղինակից այդ պահան-
ջը, Պարզ է, որ նա՝ ծանօթ լինելով Ազատան-
գեղին, տեսնէր եւ գիտէր, որ նա թագաւորների
մասին եր պատմում (Արտաւան, Խոտորի, Արա-
շիր, Տրդատ, Կոստանդինոս) եւ այս տողերը գրում
է նորա պատմութեան ազդեցութեան ներքոյ՝ ան-
գիտաբար, Նոյնպէս՝ ինչ եր այդ «արշալունի
քաղ թագաւորաց ինքն», որ Ղուսաւորէ պատ-
շաճ համարեց «Իտալա տան Հայոց», եթէ ոչ գար-
նեայ նոյն Ազատանգեղ։ եւ ինչ եր նշանակէ «Իտ-
ալա տան Հայոց» . — Եթէ կը պարզուի մի՞
(Պատմութիւն) թագաւորաց, միթէ չէր կարելի
ամբողջապէս արտադրել նորան եւ ուղարկել Ասորի
կրօնականներին՝ պատմէն պատմականայ հիմն մի-
տախտի . — Փոքր ինչ ստորէ՝ Աւալին Պատմէնի
վերջը (էջ 39) յիշած հեղինակին ստորոշ անհար-
կութիւնն եւս — որ շին պարզիկ (այն է՝ Գրիգորի
Կեանքիցից վերագրեցի, Գրեանէ եւ Գեմետր
Կուսեբեքի կրօնաւորէն եւ Իննսկանի զանգի հի-
մնաւորութիւնից յետոյ) զայն իտալա ուղարկելի
միջեւ գարնեայ կրկին գաւառայ պատմութիւնն էր
Տարոն . . . Դարձող ցոյց է տալիս, թէ Չենոր
միայն Ազատանգեղին ունէր ի նկատի. Արգարեա-
սա «զին պայտընի» — իւր ճծմ զինից (611 ե-
րեւից) սկսած — աւանդում է այն անցքերը, որ
բայ է իտալա Չենոր, ի հարկի գիտմամբ, իւր Պատ-
մութեան մէջ, — Լուսաւորի վերագրեցի Արա-
րատեան արեւարհ, Ղեւնդիւն Նայրապետի թուղ-
թը (որ Ազատանգեղ «Պ ա տ ճ է ի՝ թ զ թ ոյ ի
Պ ա տ ա ս ի ա ն ի ի կ ու լ ու մ»), Տրդատի, արքու-
նեայ, նախնարների եւ զորիկ մարտուից, եկե-
ղեցական եւ զարդանակ բարեկարգութիւններ,
Լուսաւորի առանձնաւայը, Իստականի եպիսկոպոս
եւ փոխանորդ կարգուիլը։ Այնուհետեւ ճիշդ զինից
(645 երեւից) Չենոր «գարնեայ կրկին գաւառայ
Ազատանգեղի օգնութեան իւր երկրորդ Պատմէնի
համար (էջ 40), որը, ինչպէս եւ Ազատանգեղի
ճիշդ գրուիլը, սկսվում է Կոստանդինոս Կայսեր
պատմութեամբ։

Արշալայն ինչն Չենորի գրած թուղթը
Լուսաւորիէ «Ասորոց Պատմութիւնը պէտք է ա-
նուանել, քանի որ այդ լոյս մ'աւ կ'եր միայն Ա-
սորի եպիսկոպոսներին» Հայաստանում կատարուած
մի քանի անցքերի մասին։

Եզրակացութիւն։

Ընդ որ մինչեւ այժմ ասածներից կարելի է
եղբարանել Ա. Չենորի Պատմութեան հեղինակը
անտարակոյս ծանօթ էր Ազատանգեղի, Բոգրան-
դի, Խարեանցու, նաեւ Սեբեոկի գրաւածքներին.
ապա ուրեմն նա կարող էր արարած լինել ոչ ինչ
քան Է. Գարբ, եւ ոչ մի կերպ Դ. Գարու հեղինակ
լինել, մանաւանդ թէ Լուսաւորին մերժաւոր
անէն։

Նիմիշաբիւ ընդհակառակը, պիտոյն, թէ՛
Չենորի Պատմութեանց եւ փոխ առել յիշեալ մա-
տենագիրները, — բայց ի սոցա մի-թեւա՞ն Սեբեոկի
Չենորի մասին, որ շատ կարեւոր ապացոյց է եւ
միւս կողմանէ՝ Գիգորից Սեբեոկից իրար զոյրու-
թեան մասին, — սոցա գրաւածքներն եւս ունեղ-
նապ մի-թեւա՞ն են կազմում պատմաւոր նիւթի
մասին եւ արամեարանական կապով կապում նոյն
պատմութեան զանազան մասերը։ Միեւնոյն ժամ
Չենորի պատմածը հապ ու խաբէ, պատառ պատառ եւ
նկատելի եղբայրով ամբողջութեանց քաշած, համառ-
մութեամբ իտալա, որոնք միայն արաւեստապէս՝
նաեւ բանաբար կերպով կրօնած են իրար հետ,
ինչպէս տեսնող վերը՝ համեմատութիւնների մէջ։

Բ. — Այն կեանքով, որ Չենոր Գրիգոր
կամ ռեւանդիս է իւր իսկական աղբիւրներին, նա
կամ աղային եկեղեցական յետին աւանդու-
թիւններից արտ արձագանգ է, եւ կամ աւանդ-
ւեա՞ գիտմամբ անհամապատասխաններ է առաջա-
ցնում իւր իսկական աղբիւրներին ճիշտութեւն,
ուրեմն եւ իւր մուրացութիւնը քողարկելու նպա-
տակով։

Գ. — Ինչպէս կամ Գրիգոր լուսաւոր
մին ինքնին եւ ուղարկութեան արժանացած
լինելով հեղինակի կողմից, նա ամեն կերպ շնոր
է անում սորա հումութիւնը մինչեւ Լուսաւորի եւ
Տրդատ հասցնելը, որպէս եւ լուսաւոր կալուածների
որոշակի նշանակաւած օրհմանները անպատճառ
Հայաստանից եկեղեցու աւալին հիմնադրիւններից
հաստատուած տեսնել, — որ հակառակ է արժա-
նահաւատ աղբիւրներին։

Դ. — Թելիկի շարս Պատմէնները շինուած
են նմանութեամբ շատ այդպիսի գրուածքների,
թէ եւ բաւական անհմտութեամբ։

Ե. — Չենորի անուամբ «Ասորոց Պատմութիւնը»
նախնից փաստերի հիմանը ռեւանդիս
համարելու է, որպէս եւ «Չենոր-Գրիգոր, կոչու-
մի» ինչ ու անշուշտ Դ. Գարուց բաւական ուշ
կազմում։

Չ. Արշալայն յետ մղելով Չենորի Պատ-
մութիւնը Դ. Գարբի ղեկի վրէժ, Գարբ, —
կարող երբ մասնաւոր լինել եւ այն հեղինակին
վրայ, որին հաւանականորեն պատկանում է այդ
նշանակէ՛րը հաւանաբար Գարբի Պատմութեան
հեղինակ Մամիկոնեան եպիսկոպոս Յովհաննէ է,
որի գրութեան ոչ միայն լեզուն եւ ոճը, այլ, եւ
ուղղութիւնը, միտումները, հայեցակէտը եւ նպա-
տակները նոյն եւ մի են, ինչ որ տեսնող Չենորի

¹ Հմմտ. Չենորի խորագրերի հետ, էջ 7, 9, 40։

² Օրինակի համար՝ համեմատել Չենորի սկզբում
մէջ բերած Եպիսկոպոս Գարբ Լուսաւորի թուղթը

